

τικῶν ἁσμάτων) εἰς τὸν Παρνασσὸν τὸ 1916 : «Ἐκ τῶν προτέρων, λέγει, δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ὡς δόγμα ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι ὁ λαὸς ὡς σύνολον εἶναι ἀνίκανος νὰ συνθέσῃ ποίημα. Ἡ ὁμαδικὴ ποιήσις εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον. Πῶς δὲ γεννῶνται τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ; Εἰς τῶν πολλῶν, λέγει, ἔχων τὸ χάρισμα τῆς στιχορρικῆς δεξιότητος καὶ τὸ μουσικὸν αἶσθημα ἀνεπτυγμένον, ὑπέκρινεν εἰς ἐσωτερικὴν ὄθησιν, ἐν στιγμῇ ἐξάρσεως συνθέτει τὸ ᾄσμα, ταυτοχρόνως ἐξευρίσκων τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ μέλος ἢ προσαρμόζων εἰς γνωστά. Τὰ ᾄσματα τοῦτο εὐκόλως παραλαμβάνει ἄλλος τῆς αὐτῆς μορφώσεως καὶ ἐπαναλαμβάνει, ὅταν διατελῇ εἰς παρομοίαν ψυχικὴν διάθεσιν, διότι διαβλέπει ἐν αὐτῷ ἀποτύπωσιν τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων του, ἐπιφέρων ἐνίοτε εἰς αὐτὸ ἀσημάντους μεταβολάς... Οὕτω δ' ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμενον καθίσταται κοινὸν κτῆμα... Εἶναι δὲ κοινὸν κτῆμα, διότι ὁ ποιητῆς καὶ τὰ συστατικὰ τοῦ ᾄσματος καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐξωτερικῆς διαπλάσεως αὐτῶν παραλαμβάνει ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου τῶν παραστάσεων, τῶν γνώσεων, τῶν ἐμπειριῶν, καὶ συναρμολογῶν σποράδην κεχυμένα ὑλικά, ἀφομοιῶν καὶ ἀναχωνεύων αὐτά, δημιουργεῖ, προσθέτων ἀσήμαντά τινα μόρια εἰς τὸν ἐθνικὸν θησαυρὸν τῶν παραδεδομένων, ὅταν κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του διασκευάζῃ ἢ μεταπλάσῃ τὰ εἰλημμένα ἢ καὶ πλουτίσῃ αὐτά. Μεταβολὰς ἐπιφέρουν, ὡς εἶπομεν, καὶ οἱ ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ᾄσμα, μέχρις ὅτου λάβῃ τοῦτο τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ, ὅθεν εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ λαὸς ἀπεργάζεται τὴν ὀριστικὴν μορφήν τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων. Ἄλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται ἔχουν χαρακτῆρα οὐσιωδῶς ἀρνητικόν, συνιστάμενον εἰς διορθώσεις, ἀφαιρέσεις ἢ ἐναρμογὰς. Οὕτω δὲ ὁ λαὸς παρουσιάζεται ὄχι ὡς παραγωγὸς δύναμις, ἀλλ' ὡς φθαρτικὴ, πάντοτε εἰσδεχόμενος καὶ οὐδέποτε δίδων, διότι ἡ κυριωτάτη συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν δημόδη ποιήσιν εἶναι ἡ ἀποκάθαρσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν μὴ ὁμογενῶν στοιχείων. Ἡ παραγωγή εἶναι ὁ κλῆρος τῶν ὀλίγων, οἱ ὅποιοι ὡς δημιουργοὶ χωρίζονται ἀπὸ τὸν παραγωγὸν λαόν, καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς αὐτόν, ἂν καὶ ἐξέρχονται ἐκ τῶν σπλάγγων του». Προσωπικὸς λοιπὸν δημιουργὸς ἴσταται, καὶ κατὰ τὸν Πολίτην, ὀπισθεν παντὸς ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλὰ τὴν ὀριστικὴν μορφήν του ἀπεργάζεται ὁ λαός. Ἡ συμμετοχὴ δὲ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποιήσιν, ὑπὸ τὸν ἀρνητικὴν τῆς πάντοτε χαρακτῆρα, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα, ὅταν οὗτος παραλαμβάνῃ ἔργα τῆς τεχνικῆς ποιήσεως.

Ἡ ὀρθότης τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πολίτου καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ πολιτισμοῦ καταφαίνεται πλήρως καὶ ἀπὸ τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὅποια κατέληξεν ἡ ἔρευνα ἐνὸς τῶν ἐπιφανέστερων Γερμανῶν λαογράφων, τῶν πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου χρόνων, τοῦ Hans Naumann. Οὗτος διὰ κάθε λαογραφικὸν φαινόμενον, καὶ διὰ τὴν ἐλαχίστην του λεπτομέρειαν, κρίνει ἀπαραίτητον νὰ θέτωμεν τὸ ἐρώτημα : πρόκειται περὶ ἐνὸς ἐκ τῶν κάτω προερχομένου στοιχείου

τῆς πρωτογόνου κοινωνίας ἢ περὶ ἐνὸς ἐκ τῶν ἄνω ἐκπορευομένου πολιτιστικοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξέπεσεν εἰς τὸ λαϊκὸν ὑπόστρομα καὶ μετεπλάσθη ἐκεῖ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὁμαδικῆς διανοήσεως ; Τὴν ἀνάλυσιν καὶ διευκρίνησιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὴν ἄποψιν ταύτην ὁ *Naumann* θεωρεῖ ὡς τὸν κύριον σκοπὸν τῆς νεωτέρας Λαογραφίας. Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐλπίζει οὗτος, ὅτι θὰ φθάσωμεν τέλος εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς πρωτογόνου, ἐστερημένης ἐξατομικεύσεως, κοινωνίας, καὶ εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν ἀνώτερον πολιτισμὸν, τὸν ἀναπτυχθέντα ἐν ἐξατομικεύσει καὶ διαφοροποιήσει.

Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος τῆς λαογραφικῆς ὕλης δεικνύει, κατὰ τὸν *Naumann*, ἐν διηρηκῆς δοῦναι καὶ λαβεῖν, μίαν ἀκατάπαυστον ἀνοδὸν καὶ πτώσιν, γένεσιν καὶ ἀφαισισμόν· οὕτως ἐν ἰδιάζον φῶς προσπίπτει ἐκ τῆς Λαογραφίας ἐπὶ τῆς πνευματικῆς εἰκόνας τῆς ἀνθρωπότητος. «Κάθε τι τὸ λαϊκόν, λέγει, ἀνήκει εἰς τὰ δημιουργήματα εἴτε τοῦ κάτω εἴτε τοῦ ἄνω στρώματος τῆς κοινωνίας· ἀλλ' ἀπὸ τὰ προϊόντα τοῦ πρωτογόνου πολιτισμοῦ ἐκπέμπεται μία ζωντανή, δροσερά, νέα ὡς ἡ γῆ, αἰώνιος αὐτοφυῆς δύναμις. Τὸ πνεῦμα ἴσταται ὑπὲρ τὴν μᾶζαν καὶ τὴν πρόοδον ἀπεργάζονται ἐν διενέξει πρὸς τοὺς πολλοὺς μόνον προσωπικότης, συνείδησις καὶ πνεῦμα· ταῦτα ὁμως προσιδιάζουσιν εἰς τὸ ἀνώτερον στρώμα. Ὅθεν ἡ προσωπικότης ἀπεργάζεται τὸν ἀνώτερον πολιτισμόν· ἀλλ' αἱ ρίζαι τούτου εὐρίσκονται ἐν τῇ πρωτογόνῳ κοινωνίᾳ, ἡ ὁποία εἶναι τὸ αἰώνιον αὐτοῦ, βαθὺ καὶ γόνιμον μητρικὸν ἔδαφος».

Ἡ συμφωνία τῆς θεωρίας τοῦ *Naumann* πρὸς τοὺς στοχασμοὺς τοῦ Πολίτου περὶ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι προφανής. Πλὴν τούτου ὁ Πολίτης μὲ τὴν βασικὴν αὐτοῦ θεώρησιν τῆς Λαογραφίας ὡς ἐθνικῆς ἐπιστήμης, ἀποδεικνύεται πρόδρομος καὶ τῶν θεωριῶν, τὰς ὁποίας ἐκπροσωπεῖ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἕτερος Γερμανὸς λαογράφος, ὁ *Adolf Spamer*. Οὗτος διὰ τῶν ἐμβριθῶν θεωρητικῶν μελετῶν του ἀπύλλαξεν ἐν πρώτοις τὴν Λαογραφίαν ἀπὸ τὴν ξηρὰν πρωτογονολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὠδήγουν τοὺς ἐρευνητὰς αἱ θεωρίαι τοῦ *Naumann*, καὶ ἔπειτα ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν ζωὴν τὰ διδάγματα ἐνὸς παλαιοῦ μύστου τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης, τοῦ *Wilhelm Heinrich Riehl*. Κατὰ τὸν *Riehl*, ὅστις εἰς λόγον του ἐκφωνηθέντα τὸ 1858 ἐζήτησε ν' ἀποσαφήνισιν τοὺς σκοποὺς τῆς Λαογραφίας, αὕτη δὲν νοεῖται καθόλου ὡς ἐπιστήμη, ἐφόσον δὲν θέτει τὸ κέντρον τῶν διεσπαρμένων ἐρευνῶν της ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ Ἔθνους.

Συμφώνως πρὸς τὴν ρήτραν αὐτὴν ὁ *Spamer* εἰργάσθη ἀπὸ τοῦ 1924, ἵνα προσδώσῃ εἰς τὴν Λαογραφίαν τὸν χαρακτήρα ἐθνικῆς ἐπιστήμης, ἐχούσης ὡς ἔργον τὴν ἔρευναν τῆς πνευματικῆς ἰδιοσυστασίας τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἔθνους. Τὴν δημώδη παράδοσιν θεωρεῖ, ὡς καὶ ὁ *Riehl*, μόνον ὡς μέσον διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ φορέως της, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ.

Θεμελιώδη ἀξίαν ἐν τῇ λαογραφικῇ ἐρευνῇ ἔχει, κατὰ τὸν Spramer, καὶ ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου ἦτοι («ἡ θέσις καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις, πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Κράτος, πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ τὰς κοινότητας τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος, πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τοὺς ξένους, πρὸς τὴν φύσιν, πρὸς τὰς περὶ δικαίου καὶ ἠθικῆς ἐννοίας, πρὸς τὰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς του ἀνάγκας»).

Ὅθεν ἔργον τῆς Λαογραφίας εἶναι ἡ διηλεκτῆς παρακολούθησις τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς ἐνὸς λαοῦ ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τὰ καθ' ἕκαστον στρώματα καὶ τὰς ομάδας αὐτοῦ, ἐφόσον ὁ νόησις καὶ ἡ αἴσθησις τούτων παρουσιάζονται ὑπὸ ὁμαδικὴν μορφήν καὶ εἶναι πρωταρχικὰ καὶ ἀθόρμητα. Τὸ ἔργον τῆς κατὰ ταῦτα ἀφορᾷ τόσον εἰς τὸ δ η μ ὦ δ ε ς, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐ θ ν ι κ ὀ ν, ἢ τὸ ἐ θ ν ι κ ὀ ν ἐ ν τ ῶ δ η μ ὦ δ ε ι, ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸν ἀνθρώπον τοῦ λαοῦ ὡς τύπον, ὄχι τὸν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπον μὲ τὰ ἐξαιρετικὰ του ἐπιτεύγματα. Διὰ τῶν εἰς τὴν ἀντίληψιν δὲ ὑποπιπτουσῶν ἐκφραστικῶν μορφῶν τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ διαθέσεων ἡ Λαογραφία ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰς ὁρμεμφύτους μορφωτικὰς δυνάμεις ἱστορικῆς καὶ ἐξωἱστορικῆς μορφῆς. Δὲν ἔχει ἀξίαν, λέγει ὁ Spramer, τὸ νὰ ἀνασκάπτωμεν τὰ λείψανα παρελθόντων πολιτισμῶν καὶ ἀπηρχαιωμένων πνευματικῶν καταστάσεων, ἀλλὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ ἰσχυρὰ ρεύματα τῆς ἐνεστώσης ζωῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ νέᾳ ἐποχῇ, ἐν παντὶ τῶ χρόνῳ.

Οὕτως ἡ λαογραφικὴ θεωρία ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὁδὸν ποὺ ὑπέδειξε πρὸ μιᾶς Ἥθειας ὁ Riehl· εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων του ἠκολούθησεν ἐξ ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως ὁ Νικόλαος Πολίτης, ἀποβλέπων διὰ τῶν μελετῶν του εἰς ἕνα σκοπὸν, «τὴν γνῶσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἔθνους του».

Διδάσκων ἀπὸ τοῦ 1907 ἐν τῶ Πανεπιστημίῳ τὴν Λαογραφίαν σαφῶς καθώριζεν, ὅτι «ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν εἶναι ἔργον οὐχὶ τῆς ψυχολογίας τῶν λαῶν, ὡς ἐνόμιζόν τινας, ἀλλὰ τῆς Λαογραφίας» καὶ προσέθετεν ὅτι «ἡ κυριώτερα χρησιμότης τῆς Λαογραφίας ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι καθορίζει τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα ἐκάστου λαοῦ καὶ συντελεῖ εἰς τὴν διευκρίνησιν τῆς ἐθνικῆς συστάσεως χώρας τινός». Καὶ βραδύτερον γράφων τὴν εἰσηγητικὴν ἔκθεσιν εἰς τὸν ἰδρυτικὸν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου νόμον χαρακτηρίζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ «ὡς στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τῆς διὰ μέσου τόσων αἰῶνων πάλης καὶ δουλείας καὶ ἀπελευθερώσεως πολυτρόπως δοκιμασθείσης καὶ πολυμόρφως, ἀλλ' ἄνευ διασπάσεως τῆς ἀρχικῆς ἐνότητος, διαπλασθείσης ἑλληνικῆς ψυχῆς».

Τὴν ἀντίληψιν δ' αὐτοῦ περὶ τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ χαρακτηρολογικοῦ σκοποῦ

τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν μαρτυρεῖ καὶ μία τῶν παλαιότερων αὐτοῦ ἐργασιῶν, ὅπου ἀπὸ τὰ δημῶδη βουλγαρικὰ ἄσματα ἐπιχειρεῖ νὰ ψυχολογήσῃ καὶ χαρακτηρίσῃ τὸν Βούλγαρον χαϊντοῦτ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἑλληνα κλέφτην καὶ τὸν Σέρβον χαϊντοῦκ.

Κατὰ τοῦ ψυχολογικοῦ σκοποῦ τῆς Λαογραφίας ἠγέρθησαν ἀμφιβολίαι ὑπὸ τινων λαογράφων, οἱ ὅποιοι τὴν Λαογραφίαν ἐκλαμβάνουν ὡς ἐπιστήμην περὶ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Βεβαίως ἡ Λαογραφία, ὡς ἐξετάζουσα τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς τέχνης τοῦ λαοῦ, ἀσχολεῖται μὲ τὸν λαϊκὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ μὲ τὴν γνῶσιν τῶν μορφῶν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου τὸ ἔργον τῆς Λαογραφίας δὲν συμπληροῦται. Ἐφόσον εἰς τὰ λαογραφικὰ φαινόμενα ἔχομεν τὴν ἀποκάλυψιν ἐνὸς πνευματικοῦ ὄντος, τοῦ ὁποίου τὴν ἀτομικὴν σφραγίδα φέρουν ἀποτυπωμένην, ταῦτα καὶ πέραν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἔχουν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ὡς στοιχεῖα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι καὶ μέσα διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ ὄντος, τοῦ δημιουργοῦ καὶ φορέως των, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ. Ὅθεν ὀρθῶς ἡ γνῶσις τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυστάσις τοῦ λαοῦ τίθεται ὡς ὁ κύριος, ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης. Παραιτουμένη τοῦ ψυχολογικοῦ σκοποῦ ἡ λαογραφία θὰ ἔκλειε τρόπον τινὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐμπρὸς εἰς τὸ θέαμα μιᾶς ψυχῆς ποὺ ἐνεργεῖ καὶ ἀποκαλύπτεται διὰ μέσου τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φαινομένων, θὰ ἔθετε τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων καὶ τῶν πραγμάτων ὑπὲρ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ψυχικῆς πηγῆς, ἐξ ἧς ταῦτα ἀναβλύζουσι, θὰ παρεγνώριζε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀποφθέγματος τοῦ Goethe : ἐξ ὅλων τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου ὁ ἄνθρωπος εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἢ πιὸ ἐπαξία σπουδή.

Καὶ πράγματι μελετῶν, π.χ., τὴν δημῶδη ποίησιν τῶν λαῶν τῆς χερσονήσου μας καὶ ἀνακαλύπτει τὰς ὑπαρχούσας εἰς τὸν κόσμον τῶν παραστάσεων καὶ αἰσθημάτων αὐτῶν διαφορὰς, ὁ λαογράφος δὲν ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικῶς διὰ τὰ κείμενα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ δι' αὐτῶν νὰ γνωρίσῃ τὴν ψυχὸν αὐτῶν, τὴν ἰδιοφυίαν τῶν λαῶν ποὺ τὰ ἐδημιούργησαν. Οὕτω τὰ κλέφτικα τραγούδια τῶν Βουλγάρων ὁ Πολίτης κρίνει αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ περιφρονητέα, ὡς «*χυδαῖα καὶ ἀχάριτα κατασκευάσματα βαρβάρου μούσης*», τὰ ὑποβάλλει ὅμως εἰς ἔρευναν λαογραφικὴν, «*ὡς ἀποκαλύπτοντα ἐν εἰδεχθεῖ γυμνότητι τὰ αἰσθήματα τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ*» καὶ ὡς παρέχοντα «*εἰκόνα ἀφρευθῆ τοῦ καθόλου χαρακτηῆρος τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους*». Καὶ τὴν ἔλλειψιν παρ' αὐτῶν ὑψηλοτέρων πόθων καὶ ἰδεωδῶν πολιτιστικῶν, τὴν ἀνυπαρξίαν ἀκμαίας καὶ ἐνεργοῦ ἔθνικῆς συνειδήσεως, ἐκτρεφομένης μόνον ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ τῇ πάλλῃ διὰ τὴν προάσπισιν πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, καταδεικνύει καὶ ἡ ἔρευνα τῶν ἡρωικῶν ἁσμάτων τῶν Βουλγάρων, τὴν ὁποίαν πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐπεχειρήσα.

Αὕτη εἶναι ἡ Λαογραφία τοῦ Νικολάου Πολίτου, θεωρουμένη ὑπὸ τὸ πρῶμα τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης.

Ἐκ τῶν διδάγματα τοῦ Διδασκάλου δὲν ἀπεμακρύνθη οὐδ' ὑπῆρχεν ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθῶ, εἰμὴ μόνον εἰς ζητήματα μεθόδου, οἷον τὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων. Διότι ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποίαν ὁ Πολίτης ἀπ' ἀρχῆς τῆς λαογραφικῆς του ἐνασχολήσεως ἔταμεν, ἦτο ἡ μόνη ὀρθὴ ὡς ἄγουσα εἰς τὴν «αὐτοεπίγνωσιν τῆς ἐθνότητος» ὡς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ λαογραφικοῦ ἔργου. Εἶναι δὲ ἡ αὐτοεπίγνωσις τῆς ἐθνότητος μία εὐρύτερα μορφή τοῦ ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδράζεται καὶ ἐποικοδομεῖται ἡ συνείδησις τῆς Ἐθνικῆς ἐνότητος.

Ἐπιτηρεσία πρὸς τὴν Ἐπιστήμην καὶ ὑπηρεσία πρὸς τὸ Ἔθνος καὶ τὴν νέαν γενεὰν πούθενά ἄλλοῦ δὲν συνδυάζονται τόσον ἁρμονικὰ, τόσον τέλεια, ὅσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ. Καὶ περισσότερον ἀπὸ ὁπουδήποτε ἄλλοῦ ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς σημαίνει ὑπηρεσίαν πρὸς τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ μας.

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ 24^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1971
ΕΠΙ ΤΗ: 150^Η ΕΠΕΤΕΙΩ, ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΥΝΑΒΙΩΝ ΗΓΕΜΟΝΙΩΝ
ΚΑΙ Η ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

*ᾠ γνήσια τῆς Ἑλλάδος
τέκνα· ψυχὰὶ ποὺ ἐπέσατε
εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνδρείως,
τάγμα ἐκλεκτῶν ἡρώων,
καύχημα νέον.*

*Σᾶς ἄρπαξεν ἡ τύχη
τὴν νικητήριον δάφνην,
καὶ ἀπὸ μυρτιᾶν σᾶς ἔπλεξε
καὶ πένθιμον κυπάρισσον
στέφανον ἄλλον.*

Οἱ ποιηταὶ ἔχουν ἐνίοτε μεγαλτέραν ἱστορικὴν εὐαισθησίαν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἱστορικούς. Εἰς τὴν ᾠδὴν *Εἰς τὸν Ἴερον Λόχον* ὁ Ἄνδρέας Κάλβος μὲ Δωρικὴν λιτότητα ἀνήγειρεν αἰῶδιον μνημεῖον τῆς θυσίας εἰς τοὺς ἐν Δραγατσανίῳ πεσόντας. Οἱ στίχοι του θὰ συνοδεύουν εἰς τοὺς αἰῶνας τὰ γεγονότα τῶν Παραδουναβίων ἡγεμονιῶν. Ἄλλ' ἢ Ἱστορία, ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὰς πρώτας ἐντυπώσεις τῆς συμφορᾶς, δουλεύουσα εἰς διεθνεῖς σκοπιμότητας, ὑφισταμένη ῥοπὰς προσωπικὰς καὶ τοπικὰς, ἀκολουθοῦσα γενικωτέρους ἰδεολογικούς προσανατολισμούς, βρα-

δέως ἐκινήθη πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν συμβεβηκότων. Τὸ πρόωμον ἐκεῖνο τμήμα τοῦ Ἀγῶνος περιέπεσε εἰς ἀφάνειαν καὶ οἶονεῖ ἐξεκόπη τοῦ κορμοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἐπὶ τῇ ἑκατοστῇ καὶ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀπεφάσισε νὰ ἀφιερῶσιν τὴν πρώτην πανηγυρικὴν ἐκδήλωσιν εἰς τὸ κίνημα τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν. Χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἀμαυρῶσιν τὴν αἴγλην τῶν γεγονότων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, χωρὶς νὰ μειώσιν τὴν ἀξίαν συμβόλων ἱερῶν, τὰς θυσίας τῶν τόπων καὶ τὰς συμβολὰς τῶν ἀνθρώπων, ἔκρινεν ὅτι ἐπεβάλλετο ὡς χρέος ἔθνικόν νὰ ἀποκατασταθῇ ἐν τῇ ὀλότητί του ὁ μέγας ἐκεῖνος Ἀγὼν ὅτι ἡ εἰκοστὴ τετάρτη Φεβρουαρίου ὑπῆρξε νόμιμος πρόδρομος τῆς εἰκοστῆς πέμπτης Μαρτίου 1821 καὶ τῶν ἄλλων ἡμερομηνιῶν, αἵτινες προηγήθησαν ἢ ἠκολούθησαν ὅτι τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς Ἐπαναστάσεως, μελετηθὲν καὶ ἐκτελεσθὲν ὑπὸ Ἑλλήνων, καθαρῶς διὰ τοῦ αἵματος τῶν Ἑλλήνων, ἀνήκει εἰς τὴν Ἱστορίαν αὐτῶν ὅτι, τέλος, τοῦτο τὸ στάδιον δὲν ὑπῆρξε μόνον ὑπερτάτη πρᾶξις ἀφρονος αὐτοθυσίας, ἀλλὰ καὶ ἐνέργεια πολιτικὴ ἐκτάκτου σκοπιμότητος, ἀνταποκρινομένη καὶ πρὸς τὰς διεθνεῖς περιστάσεις καὶ πρὸς τινὰς ἐγγενεῖς ἕξεις καὶ ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Α΄.

Ἡ εἰκοστὴ τετάρτη Φεβρουαρίου τοῦ 1821 εἶναι ἡ γενέθλιος ἡμέρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας. Ὑπῆρξε πρῶτον ἡ ἡμερομηνία ἐνὸς κειμένου καὶ μιᾶς σειρᾶς κειμένων¹. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, διαβὰς τὸν Προῦθον τὴν εἰκοστὴν δευτέραν, ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ Γενικοῦ Στρατοπέδου τοῦ Ἰασίου τὴν προκήρυξιν *Μάχοῦ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος*. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο, ἔργον τοῦ Κεφαλῆνος ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Τυπάλδου Κοζάκη, δὲν εἶναι ἀπλὴ πολεμιστήριος πρόσκλησις. Εἶναι ἀληθῆς καταστατικὴ διακήρυξις, τάσσουσα τὸν ἀρχόμενον Ἑλληνικὸν Ἀγῶνα ἐπὶ βάρθρον ὑψηλοῦ συνάπτουσα τοῦτον μετὰ τῆς ἐνδόξου παραδόσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ μετὰ τῆς Θρησκείας, ἐντάσσουσα αὐτὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιδιώξει τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν δικαίων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Τὴν μέλλουσαν νὰ ἀποκατασταθῇ ἐλευθέραν πατρίδα

1. Α. Βρανούση καὶ Ν. Καμαριανοῦ, Ἀθανασίου Ξοδίου Ἡ Ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν καὶ τὰ πρῶτα συμβάντα τοῦ 1821. Ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα, Προκηρύξεις, Γράμματα κ. ἄ. κείμενα, ἐν Ἀθήναις, 1964, σελ. 24 κέ. (μετὰ πανομοιότυπων).

θέλει κυβερνωμένην ὑπὸ ἀνωτάτης Βουλῆς, ἀναδεικνυομένης δι' ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ Ἔθνους.

Ἡ ἐπανάστασις τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν ἐτερματίσθη διὰ μιᾶς συμφορᾶς. Ἦδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τὸ κίνημα ἀπεκηρύχθη καὶ οἱ ἡγέται του κατεκρίθησαν. Τὴν 14ην Μαρτίου, ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Α', ἐκ τῆς ἐν Laybach συνόδου ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας κατεδίκασε τὴν («ἐπονείδιστον καὶ ἐγκληματικὴν ἐνέργειαν μυστικῆς ἐταιρείας»)¹. Θὰ χρησιμοποίησθαι βραδύτερον μετριοπαθεστέρας ἐκφράσεις ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰγνάτιον Οὐγγροβλαχίας ὑπομνήματι τῆς 17 Ἰουλίου². Αὐτὸς ὁ σοφὸς ἱεράρχης, πεπεισμένος περὶ τοῦ ἀκαίρου τῆς κηρύξεως τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, μετ' ἐμπαθείας ἀπεδοκίμασε τὰς πράξεις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου³. Ἐκ τῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων ὀρμώμενος, ἐπὶ πλέον δὲ ἐμφορούμενος πνεύματος ἀντιρωσικοῦ, ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐξέφρασε τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὸν οἰκτόν του διὰ «τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς τόσων χιλιάδων ἀθῶων καὶ ἀόπλων» (7 Αὐγούστου 1821). Δὲν ἦτο διάφορος ἡ γνώμη τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Εἰς μᾶτην καὶ οὗτος καὶ ὁ Ἰγνάτιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι προσεπάθησαν νὰ προλάβουν τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐκ τῶν προτέρων προωρισμένον εἰς ἀποτυχίαν⁴.

Ἡ πρώτη ἐπιχειρηματικὴ ἱστοριογραφία τοῦ Ἀγῶνος ἐμετρίασε τὸν τόνον τῆς κατακρίσεως. Ἐδέχθη τὸ παράτολμον καὶ τὸ ἀπαράσκευον τῆς ἐπιχειρήσεως, τὴν ἔλλειψιν πείρας, τὰς προδοσίας καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἀλλοεθνῶν ἐπαναστατῶν ἀλλὰ καὶ τινῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐξῆρε τὴν εὐγένειαν τῶν προθέσεων καὶ τὰς θυσίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, δὲν παρέλειψεν ὅμως νὰ καταγγείλῃ καὶ τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ φιλοδοξίας καὶ νὰ διαδηλώσῃ ἀπροκαλύπτως τὴν ἀπέχθειαν πρὸς τοὺς Φαναριώτας. «Ὅτε δὲ ὁ πόλεμος ἐκλίνε πρὸς τὴν αἰσίαν του ἔκβασιν, οἱ ἱστορικοὶ ἀνεγνώρισαν τὴν σημασίαν τῶν συμβάντων τῆς Μολδοβλαχίας ὡς γενικωτέρου ἀντιπερισπασμοῦ καὶ ὡς μέσου διεθνοῦς προβολῆς τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Τὰς γνώμας ταύτας εὐρίσκομεν διατυπωμένας εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἰακώβου Ρίξου Νερουλοῦ, τοῦ Ἡλία Φωτεινοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, τοῦ Ἀμβροσίου Φραντζῆ. Συνοψί-

1. Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1859, σελ. 326.

2. Ἐμμαν. Πρωτοψάλτη, Ὑπομνήματα συναφῆ Ἰγνατίου, μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας, καὶ Ἰω. Καποδιστρίου περὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος (1821), ἐν Ἀθηνῶν, τόμ. 60 (1956), σελ. 162 κέ.

3. Ἐμμαν. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766 - 1828), τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1959, σελ. 172 κέ.

4. Αὐτόθι, σελ. 170 κέ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις, 1965, σελ. 300, 310, 344 κέ.

ζων αὐτὰς ὁ Σπυρίδων Τρικούπης γράφει : «τὸ κατὰ τὰς ἡγεμονίας ὁμως ἀτυχεὸς κίνημά του [τοῦ Ὑψηλάντου] ὠφέλησε τὰ μέγιστα τὴν κινήθεισαν Ἑλλάδα, διότι ἔφερε μέγαν στρατιωτικὸν ἀντιπερισπασμὸν καὶ βαρείας πολιτικὰς συγκρούσεις Ῥωσίας καὶ Τουρκίας, παρ' ὀλίγον δὲ καὶ ἐχθροπραξίας. Ἡ δὲ μνήμη τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως καὶ ἂν τὸν θεωρήσῃ τις, θὰ διαμένῃ παρ' ἡμῖν ἀγήρατος καὶ πολυύμνητος δι' ὅσα μεγαλοφρόνως καὶ φιλοκινδύνως ἐπεχείρησε, δι' ὅσα χάριν τῆς πατρίδος ἔπαθε καὶ διὰ τὴν ἐπὶ τέλους εὐτυχή ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ὃν πρῶτος ἐκίνησεν»¹. Ἀδυστηρότερος ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ὁμολογεῖ ὅτι «τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον, ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη». Ἐὰν ὁ Ὑψηλάντης «ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἡδύνατο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχῆς οἷος ἔδει νὰ ἀναδειχθῆ, καὶ διότι τούτου ἔνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν». Εἰδικώτερον ὁ ἔθνικὸς ἱστορικὸς ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπαγγελία τοῦ Ὑψηλάντου περὶ τῆς Ῥωσικῆς προστασίας ἐνεψύχωσε τοὺς ὁμογενεῖς καὶ ἐπτόησε τοὺς πολεμίους².

Ἡ λήθη, ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ σιγή θὰ καλύψουν μετ' οὐ πολὺ τὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὅμως σήμερον, μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν καὶ πενήτηκοντα ἐτῶν, εὐκρινεστέρα ἀκούεται ἡ φωνὴ ἑνὸς ἄλλου ἱστορικοῦ, τοῦ Ἰωάννου Φιλλήμονος. Εἰς τὸ Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας (ἐν Ναυπλίῳ, 1834) καὶ εἰς τὸ Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (εἰς τόμους τέσσαρας, ἐν Ἀθήναις, 1859 - 1861) ὁ Φιλλήμων δὲν ὑπῆρξε μόνον θερμὸς καὶ πιστὸς ἀπολογητῆς τοῦ οἴκου τῶν Ὑψηλάντων, ἀλλὰ καὶ εἰλικρινῆς καὶ μεθοδικὸς ἱστορικὸς, συγκεντρῶσας μετὰ ζήλου ἱστορικὰς πηγὰς καὶ μαρτυρίας περὶ τῶν κρίσιμων χρόνων τῆς Ἐπαναστάσεως. Τὸ ἔργον του, ὑπολειπόμενον ἴσως ἐξ ἀπόψεως συνθέσεως, παραμένει θεμελιῶδες κείμενον³. Τὴν περὶ τῆς ἀπωτέρας σημασίας τοῦ κινήματος τῶν ἡγεμονιῶν γνώμην του διὰ βραχυτάτων συνοψίζει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ δευτέρου τόμου. Ἐάν, λέγει, θεωρήσωμεν τὸ κίνημα τοῦτο «ὡς ἀντιπερισπασμὸν ἐκ προθέσεως ἢ ὡς πρῶτην ἀρχὴν διὰ τὰ πρόσω», τότε στρατιωτικῶς «ὁμολόγηται ἡ πλήρης

1. Σπυρίδωνος Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔκδοσις δευτέρα, τόμ. Α', ἐν Λονδίῳ, 1860, σελ. 142.

2. Κωνσταντῖνου Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδοσις ἕκτη, τόμ. ζ', 1, ἐν Ἀθήναις, 1932, σελ. 13 κέ.

3. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, Ἰωάννης Φιλλήμων. Ἀγωνιστῆς - Δημοσιογράφος - Ἱστορικὸς, ἐν Ἀθήναις, 1967.

αὐτοῦ ἐπιτυχία). «Καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ὡσαύτως ἔποψιν θεωροῦμεν, συνεχίζει, τὸ κίνημα αὐτὸ μεγάλης βαρύτητος καὶ σπουδαίας ἐρεῦνης ἄξιον ὡς πρὸς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· διότι, ἐὰν στρατιωτικῶς ἀντιπεριέσπασε τὰς δυνάμεις τῆς Τουρκίας, καὶ πολιτικῶς οὐχ ἦτιον προδιέθεσε, μᾶλλον δὲ προηγγυήθη, ὑπὲρ τοῦ πολέμου τῆς μεσημβρινῆς Ἑλλάδος τὴν οὐδετερότητα τῶν Δυνάμεων»¹. Οὐχὶ ἄνευ δηκτικότητος εἰς ἄλλο βραχὺ δημοσίευσμά του ἀφῆκε νὰ διαφανοῦν τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματά του : «Ἐὰν ὁ ἄκρος Πελοποννησιασμός, ἔγραψεν, ἀντιποιοῦμενος ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως, περιέκοψε τὰς δύο κυρίας ἐποχὰς αὐτῆς· ἐὰν οὕτω τὴν μὲν 25 Μαρτίου καθιερώσας ὡς ἐναρκτήριον, ἠδίκησε τοὺς ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου κηρυχθέντας καὶ πρωταγωνισθέντας ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις [...], τὸ δὲ ἔτος 1827 κηρύξας ὡς τὸ τέλος, ἠδίκησε τοὺς μέχρι τοῦ 1829 ἐξακολουθήσαντας τὸν ἀγῶνα ἐν τῇ Στερεᾷ [...]· δικαία ὅμως καὶ ἀμερόληπτος ἢ Ἱστορία, αὐτὴ ἢ ἀληθὴς φωνὴ τῶν γεγονότων, θέλει καὶ ὀρίζει τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ τῆς 24 Φεβρουαρίου τοῦ 1821 ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, τὸ δὲ τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν 12 Σεπτεμβρίου τοῦ 1829 ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου»².

B'.

Περὶ τὸ κίνημα τῶν Παραδουναβίων ἡγεμονιῶν προέκυψαν μεγάλα ἱστορικὰ προβλήματα. Ἐν τούτων ἀναφέρεται εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς τὴν στάσιν τοῦ Καποδιστρίου, φορέως τῆς πολιτικῆς ταύτης. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν προκήρυξιν Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατριδος ὁ Ὑψηλάντης προβλέπει τὴν συμπαραστάσιν «μιας Κραταιᾶς Δυνάμεως». «Κινηθῆτε, ὦ ἀδελφοί, λέγει, καὶ θέλετε ἰδεῖ μίαν Κραταιὰν Δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαιά μας». Ὅτε ἐλήφθη διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως Στρογανῶφ ἢ ἐκ Laybach ἐπιστολὴ τοῦ Καποδιστρίου (14 Μαρτίου), καταδικάζοντος ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπανάστασιν, ἐνομίσθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ διπλωματικοῦ ἐλιγμοῦ³.

Τὸ ζήτημα ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ἀπασχολῇ τὴν ἔρευναν. Τελευταίως ἐτέθη ὑπὸ νέαν μορφήν. Ὁ Ῥουμάνος ἱστορικὸς Α. Οἴετσα διετύπωσε τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἐγένετο ὄργανον τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἀποβλεπούσης

1. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Β', σελ. 19' κέ.

2. Ἰω. Φιλήμονος, Νεωτέρα Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Ἀλέξανδρος καὶ Δημήτριος Ὑψηλάνται, ἐν Μαρίνου Βρετοῦ, Ἐθνικῶ Ἡμερολογίῳ, ἐν Ἀθήναις καὶ Παρισίοις, 1863, σελ. 152. Πρβλ. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 29.

3. Πρβλ. Α. Βρανούση καὶ Ν. Καμαριανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 47.

οὐχὶ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ νὰ δημιουργήσῃ ὑπὲρ τοῦ Τσάρου τὰς προϋποθέσεις ἐπεμβάσεως εἰς τὰ Βαλκάνια. Ὁ Ὑψηλάντης, λέγει ὁ καθηγητὴς *Otetea*, δὲν κατενόησεν ὅτι ὁ Τσάρος «δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ ἀναφανδὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα· δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις τοῦτο ἀνέμενε παρὰ τῆς [Φιλικῆς] Ἑταιρείας, νὰ δημιουργήσῃ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ κατάστασιν ἀναρχίας, τὴν ὁποίαν ἡ Πύλη δὲν θὰ ἤτο εἰς θέσιν νὰ δαμάσῃ διὰ τῶν ἰδίων τῆς δυνάμεων. Τοῦτο θὰ προεκάλει τὴν ἐπιτακτικὴν καὶ ἀμάχητον ἀνάγκην («*nécessité impérieuse et irrésistible*»), εἶναι φράσις τοῦ Καποδιστρίου), ἣτις θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸν Τσάρον νὰ ἐπέμβῃ, οὐχὶ διὰ νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν, ὡς ἔπραξε τοῦτο ἡ Αὐστρία ἐν Ἰταλίᾳ καὶ θὰ ἔπραττε μετ' ὀλίγον ἡ Γαλλία ἐν Ἰσπανίᾳ»¹. Τὰς ἀπόψεις ταύτας ἀπέκρουσαν ἀπὸ μὲν τῆς Ἑλληνικῆς σκοπιᾶς ὁ Ἀλέξανδρος Δεσποτόπουλος², ἀπὸ δὲ τῆς Σοβιετικῆς ὁ Γρηγόριος *Arš*³.

Αἱ ἀποδοθεῖσαι εἰς τὸν Ὑψηλάντην προθέσεις εἶναι ξένα καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνδρὸς καὶ πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἶναι ὡσαύτως ἀπίθανον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἤτο ἐν γνώσει καὶ ἐπεδοκίμαζε τὸ συγκεκριμένον Ἑλληνικὸν σχέδιον. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν στάσιν τοῦ Καποδιστρίου, γνωρίζομεν ὅτι οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν παράταξιν τῶν συντηρητικῶν, οἵτινες θεώρουν ὡς ἀπαραίτητον πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀποκατάστασιν τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἔθνους. Τὰς σκέψεις ταύτας εἶχε διευκρινήσει καὶ εἰς ἄλλα κείμενα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκ Κερκύρας ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν τῆς 6/18 Ἀπριλίου τοῦ 1819⁴. Ὅπως καὶ ἂν ἔχον τὰ πράγματα, εἴτε τὰ λεχθέντα περὶ τῆς «Κραταῖας Δυνάμεως» ἐστηρίζοντο ἐπὶ ἀορίστον ὑπαινιγμῶν, εἴτε πάντα ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν σφαῖραν τῶν εὐσεβῶν προσδοκιῶν ἢ ἀκόμη τοῦ εὐλαβοῦς ψεύδους, τοῦτο εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπανάστασεως εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῶν γενικωτέρων περὶ τῆς ὁμοδόξου Αὐτοκρατορίας δοξασιῶν τοῦ ὑποδούλου Γένους.

1. *A. Otetea, L'Hétairie d'il y a cent cinquante ans, ἐν Balkan Studies, τόμ. 6 (1965), σελ. 263 (ἡ ὅλη μελέτη: σελ. 249 - 264).*

2. Ἀλ. Δεσποτοπούλου, *La Révolution Grecque, Alexandre Ypsilantis et la Politique de la Russie, ἐν Balkan Studies, τόμ. 7 (1966), σελ. 395 - 410.*

3. Πρβλ. Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας. Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἔτος Ζ', τεύχος 26, ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1970, σελ. 105 κέ. Βλ. νῦν τοῦ αὐτοῦ, *Τὸ κίνημα τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ Ῥωσία (ῥωσιστί), ἐν Μόσχᾳ, 1970.*

4. Ἐλευθ. Πρεβελάκη, *Ἡ ἐγκύκλια ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια τῆς 6/18 Ἀπριλίου 1819, ἐν Πρακτικοῖς Τρίτου Παιονίου Συνεδρίου, 23-29 Σεπτεμβρίου 1965, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1967, σελ. 298 κέ.*

Συνδεδεμένη ἀλλ' οὐχὶ ἐξηρητημένη. Ὁ ἀφελῆς Ἀθανάσιος Ξοδῖλος, αὐτοσχέδιος ἱστορικός τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀπὸ 14 Μαρτίου 1821 ἐπιστολὴν τοῦ Καποδιστριαίου, ἐρωτᾷ : «Μήπως τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων, ὅπου ἤνοιξε τὴν Ἐπανάστασιν, τὴν ὁποίαν μὲ τόσους κόπους διωργάνισε κατὰ τοῦ Τυράννου του, ἐσυμφώνησε μὲ τὸν Ὑψηλάντε, διὰ τὴν σφαλῆσιν αὐτός, ὅπου ἂν προσταχθῆ ἀπὸ ἄλλην Δύναμιν ; Τοῦτο ποτὲ οἱ Ἕλληνες δὲν τὸ φαντάσθησαν, οὔτε ἠμποροῦσαν νὰ φθάσουν εἰς τοιαύτην μωρίαν...»¹. Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἐνέργειαι διεξήχθησαν ἐπὶ τῇ βάσει γενικωτέρου προγράμματος.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, γνωστὸν ὡς Σχεδίου Γενικό, καθιερώθη μεταξὺ Μαΐου καὶ Ἰουλίου 1820 καὶ ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου. Εἰς γενικὰς γραμμὰς προέβλεπε τὴν ἐξέγερσιν τῆς Βαλκανικῆς. Πρῶτοι θὰ ἐκινουῦντο οἱ Σέρβοι τοῦ Μίλος Ὁβρένοβιτς, θὰ ἠκολούθουν δ' ἐνδεχομένως οἱ Μαυροβούνιοι. Ἐν τῇ δευτέρᾳ φάσει ἢ ἐν ἀναστατάσει Ἡπειρος θὰ κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καπεταναίων. Τέλος ἡ Πελοπόννησος θὰ ἐπανεστάει ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου, μεταβαίνοντος ἐπὶ τόπου διὰ Τεργέστης. Προεβλέπετο ὁ ἐμπρησμός τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ τῶν Δακικῶν ἐπαρχιῶν σημειοῦται ἐν τῷ Σχεδίῳ ὅτι «οἱ εἰς Βουκουρέστιον ἡμέτεροι ταξίαρχοι», ὁ Γεώργιος Ὁλύμπιος καὶ ὁ Σάββας Φωκιανὸς μετὰ τῶν στρατιωτικῶν τάξεων ἐκ Βουλγάρων, Σέρβων, Βλάχων καὶ Ἀλβανῶν, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Βλαδιμηρέσκου, ὄφειλον «νὰ βαστάξουν τὴν Βλαχομπογδανίαν»². Αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ὁβρένοβιτς εἶχον ἐπαρκῶς προαχθῆ. Ὁ Ἀριστείδης Παπᾶς ἐξελέγη ὡς ἀπεσταλμένος διὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ συνελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐθανατώθη. Τὰ ἐγγράφα οὐδέποτε ἔφθασαν εἰς τὸν προορισμόν των, ἀλλὰ διασωθέντα ἀποτελοῦν διαφωτιστικώτατα τεκμήρια³.

Ἡ παράγραφος τοῦ Σχεδίου Γενικοῦ, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς Παραδοναβίους ἡγεμονίας, ἔχει διατυπωθῆ μετὰ πολλῆς ἐπιφυλακτικότητος. Δὲν γίνεται περὶ αὐτῶν μακρότερος λόγος, διότι δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ. Προστίθεται πάντως ὅτι ἐνδεχομένη ἐπίθεσις τῶν Τούρκων θέλει θεωρηθῆ παρὰ βαςίς τῶν συνθηκῶν καὶ αἰτία νέου πολέμου μετὰ τῆς Ῥωσίας. Ἐξαιρέται ἡ σημασία τῆς χώρας διὰ τὴν χρηματοδότησιν τοῦ ἀγῶνος. Ἐπανελημμένως ὁ Ὑψηλάντης κατὰ τὴν μελέτην τοῦ Σχεδίου φέρεται ἐκφράζων δισταγμούς ὡς πρὸς τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως

1. Α. Βρανούση καὶ Ν. Καμαριανοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 47.

2. Ἀλ. Δεσποτοπούλου, Ἡ ἀπόφαισις περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐν Ἀθήναις, 1965, σελ. 92 κέ.

3. Μιχαήλ Θ. Λάσκαρι, Ἕλληνες καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς των ἀγῶνας, ἐν Ἀθήναις, 1936, σελ. 75 κέ.

ἐκ τῶν βορείων ἐπαρχιῶν. Τὸ τοιοῦτον ἤθελεν ἐνοχοποιήσει τὴν Ῥωσίαν, («ὅπερ οὐκ ἤθελεν») ¹. Πράγματι ἀπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως αἱ Δακικαὶ χῶραι εἶχον ταχθῆ ὑπὸ προνομιακὸν καθεστῶς, τοῦτο δὲ εἶχε κατοχυρωθῆ διὰ συνθηκῶν μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσίας (Κιουτζιὸν Καϊναρτζῆ, 21 Ἰουλίου 1774, Ἰασίου, 9 Ἰανουαρίου 1792, Βουκουρεστίου, 16 Μαΐου 1812). Παρὰ ταῦτα τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐτροποποιήθη τὴν 24 Ὀκτωβρίου καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἀπεφάσισε νὰ κηρύξῃ τὸν ἀγῶνα τὴν 15 Νοεμβρίου εἰς τὴν Μολδαβίαν. Ὡς λόγοι τῆς τοιαύτης μεταβολῆς φέρονται, μεταξὺ ἄλλων, αἱ ἐξελίξεις τοῦ Ἑπειρωτικοῦ ζητήματος, ἡ ἀνεπαρκὴς παρασκευὴ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἡ εὐρύτερα κοινοποίησις τῶν Ἑλληνικῶν σχεδίων. Τελικῶς ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Μολδαβίαν ἐγένετο τὴν 22 Φεβρουαρίου τοῦ ἐπομένου ἔτους. Ἀντιστρέφοντες τὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως τοῦ Παπαρηγοπούλου, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι, «καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων» ².

Γ'

«Τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον...», εἶπεν ὡσαύτως ὁ ἐθνικὸς ἱστορικός. Ὁμῶς, ὡς πρὸ ὀλίγου ἐλέχθη, καὶ οὗτος καὶ ἄλλοι, προεξαρχόντων τοῦ Ξοδίου καὶ τοῦ Φιλίμονος, εἶδον αὐτὸ ὡς στρατιωτικὸν καὶ πολιτικὸν ἀντιπερισπασμόν. Ἐὰν διὰ τοῦ ὅρου τούτου νοῆται ἡ περιορισμένη στρατιωτικὴ ἢ πολιτικὴ ἐνέργεια, ἡ ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν παραπλάνησιν τοῦ ἀντιπάλου, δυσκόλως ἢ ἐπιχείρησις τῆς Δακίας θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιπερισπασμός. Ὡς πρῶξις πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ, ὑπῆρξε μέρος τοῦ ὄλου. Καὶ τὸ Σ χ έ δ ι ο ν Γ ε ν ι κ ό ν, ἔστω καὶ ἂν μονομερῶς ἐφηρημόσθη, ἔδωκεν εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρά της. Ἄνευ αὐτοῦ ὁ Ἄγών θὰ ἐκινδύνευεν ἴσως νὰ ἐξελιχθῆ εἰς χρονίζουσας τοπικὰν σύγκρουσιν.

Δὲν ἦτο παράλογον τὸ ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις κίνημα... Ἄλλοι ἐξῆραν τὴν ἰδιάζουσαν διεθνῆ θέσιν τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν, κειμένων εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν διαφερόντων τριῶν μεγάλων Δυνάμεων, τῆς Τουρκίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας. Ἄλλοι ἐπεκαλέσθησαν τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ μειονεκτήματα, τὰ ἀπορρέοντα ἐκ τῶν συμβατικῶν δεσμεύσεων. Τοῦτο, καθ' ἡμᾶς, πρέπει νὰ τεθῆ ὑπεράνω παντὸς ἄλλου στοχασμοῦ· ὅτι ἡ ἐριβῶλαξ χώρα, ἡ ὁποία πρώτη ἤκουσε τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας, εἶχεν ἀπὸ αἰῶνων βαθύτατα διαποτισθῆ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως. Αἱ ἀπαρχαὶ τῆς ἱστορίας τοῦ νεωτέρου Ῥουμανικοῦ ἔθνους εἶναι συνδεδεμένα

1. Ἀλ. Δεσποτοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 98.

2. Κ. Παπαρηγοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. ζ', 1, σελ. 13.

μετά τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἑλληνικαὶ χεῖρες ἀνήγειραν τὸν περικαλλῆ ναὸν τῆς ἡγεμονικῆς ἀδελφείας, τῆς *Curtea de Argeș*, κτίσματος τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, τοῦ λαμπροτέρου ἐν Βλαχία χριστιανικοῦ οἰκοδομήματος. Αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαὶ τῶν ἐτῶν 1967/1969 ἔφεραν εἰς φῶς νομίσματα τοῦ Θεοδώρου Ἀγγέλου (1224 - 1230), τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' (1282 - 1328), τοῦ Μιχαήλ τοῦ Θ' (1295 - 1320) ¹. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἀλλήν τῶν ἡγεμόνων οἱ πρῶτοι Ἑλληνες βοῦάροι ². Τῷ 1359 διορίζεται ὁ πρῶτος Ἑλλην μητροπολίτης Βλαχίας καὶ τῷ 1401 ὁ πρῶτος μητροπολίτης Μολδαβίας. Τῷ 1369 ὁ βοεβόδας Ἰωάννης Βλαδίσλαβος συντάσσει τὸ πρῶτον ἐγγραφόν του εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ³.

Ἡ μεγάλη ἀκμὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνθρωπισμοῦ τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν συντελεῖται κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα. Ἡ εἰς τὴν χώραν ταύτην ἐγκαθίδρουσις τῶν ἀνωτάτων σπουδῶν λαμβάνει τὰς διαστάσεις ἀληθοῦς ἐθνικῆς ἐποποιίας. Διὰ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως, τοῦ Παντελεήμονος - Παῖσιου Διγαρίδου, τοῦ Ἰγνατίου Πετρίτση δημιουργοῦνται τὰ δύο μεγάλα κέντρα σπουδῶν, ἡ Σχολὴ Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν Σπουδῶν τοῦ Τιγοβοιστίου τῷ 1646 καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ Σχολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐν Ἰασίῳ, θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ τῷ 1679 ἡ ἡγεμονικὴ Σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος *Serban Kantakouzinos*. Οὕτως αἱ Δακικαὶ ἐπαρχίαι ἐγένοντο αἱ ἰσχυρότεραι ἐστὶ ἀκτινοβολίας Ἑλληνικῆς παιδείας καθ' ὅλην τὴν Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην ⁴. Ὁ

1. N. Constantinescu, *La résidence d'Arges des voïvodes Roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, ἐν *Revue des Études Sud - Est Européennes*, τόμ. 8 (1970), σελ. 5 κέ.

2. P. Nasturel, *Sur quelques boyards roumains d'origine grecque aux XIVe et XVe siècles*, ἐν *Revue des Études Byzantines*, τόμ. 25 (1967), σελ. 107 κέ.

3. P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, ἐν Παρισίοις, 1946, σελ. 102 κέ. Πρβλ. σελ. 9 κέ.

4. Κλεοβούλου Τσοῦρκα, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 129 κέ. V. Paracostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, ἐν *Revue des Études Sud - Est Européennes*, τόμ. 1 (1963), σελ. 7 κέ. Γενικώτερον βλ. Virgil Cândea, *Les Intellectuels du Sud - Est Européen*, ἐν *Revue des Études Sud - Est Européennes*, τόμ. 8 (1970), σελ. 181 - 230 καὶ 623 - 668. Πρβλ. καὶ Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Ἑπηρεθνικαὶ ἀξίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας, ἐν *Νέα Ἑστία*, Χριστούγεννα 1970, σελ. 4 - 11. Κατὰ τὸ ΙΔ' Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν (ἐν Βουκουρεστίῳ, 6-12 Σεπτεμβρίου 1971), πλὴν ἄλλων μειζόνων θεμάτων, ἐξετάσθησαν καὶ αἱ σχέσεις Βυζαντίου καὶ Ῥουμανίας. Πρβλ. νῦν καὶ *Arīadna Camargiano-Cioran*, *Academiile Domnești din București și Iași*, ἐν Βουκουρεστίῳ, 1971.

Δημήτριος Cantemir, ὁ διαπρεπέστερος πρόδρομος τῆς Ῥουμανικῆς παιδεύσεως, διατελέσας ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα 1710|1711, ἔγραφεν «ἐνταῦθα παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴ ἀποβλέπη πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα μετὰ τινος περιφρονήσεως, ὡς πράττουν οἱ πλεῖστοι τῶν Χριστιανῶν ἀποκρούοντες τὴν ἄποψιν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἔδρα τῆς βαρβαρότητος, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα παρήγαγε πνεύματα ἀντάξια τῶν ἀρχαίων τῆς σοφῶν»¹. Διὰ τὰς εὐτυχεῖς χώρας τῆς Δακίας ἡ παρουσία τῶν μεγάλων Ἑλλήνων διδασκάλων δὲν ὑπῆρξε μόνον εὐεργετικὴ εἰς τὸν τομέα τῆς μαθήσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἀπελευθερώσεως. Μαρτυρεῖται παρὰ πάντων ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς Ἑλληνολατινικῆς παιδεύσεως δυτικοῦ τύπου² ἐξενίκησε τὴν παλαιὰν Σλαβικὴν παράδοσιν³. Εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι Ἑλληνας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὅστις ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἐπιστημονικὸν ὄρον τὸ νεώτερον καὶ σημερινὸν ὄνομα τῆς χώρας, ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ῥουμανίας, ἐν Λειψία, 1816⁴. Τὸ ἐπόμενον μέγα βῆμα θὰ γίνῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος διὰ τῆς ἀναδείξεως τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων εἰς τὴν Μολδαβίαν τῷ 1709 καὶ εἰς τὴν Βλαχίαν τῷ 1714. Ὡς κυβερνῆται, ὡς νομοθέται, ὡς διπλωμάται, ὡς κοινωνικοὶ μεταρρυθμισταί, προστάται τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, οἱ Φαναριῶται ἐκράτησαν εἰς τὰς χεῖράς των τὰς τύχας τῶν ἡγεμονιῶν μέχρι τοῦ 1821.

Ἀληθῆς Μεγάλη Ἑλλὰς τοῦ Βορρᾶ, πεδῖον τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐμπειρίας ἀλλὰ καὶ χῶρος τεραστίας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἑλλήνων, ἡ Δακία ἐπέπρωτο νὰ φιλοξενήσῃ τοὺς πρῶτους τάφους τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν. Ἐὰν ἡ Ἱστορία ἦτο ἡ ἐπιστήμη τῶν λογικῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἦτο παράλογον νὰ μὴ ἐξελιχθοῦν τὰ πράγματα καθ' ὃν ἐξειλίχθησαν τρόπον. Ἀλλ' ἐχόμενοι τῶν αὐστηρῶν ἱστορικῶν μεθόδων, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ὠρισμένας ἀποψεις τοῦ κινήματος τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τοῦτο καιρίᾳ τινα χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης παλιγγενεσίας τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῶν λαῶν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλας ἐξεγέρσεις τῆς Χερσονή-

1. Κλεοβούλου Τσοῦρκα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 378 κέ.

2. V. Paracostea, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 22.

3. Πρβλ. Κλεοβούλου Τσοῦρκα, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 122 κέ.

4. Eugen Stanescu, «Roumanie»: Histoire d'un mot. Développement de la conscience d'unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe - XIXe siècles, ἐν Balkan Studies, τόμ. 10 (1969), σελ. 76 κέ.

σου τοῦ Αἴμου, ἐπὶ παραδείγματος τῆς Σερβικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1804, ἡ Ἑλληνικὴ δὲν ὑπῆρξεν ἀθόρμητος ἔκρηξις ὀργῆς, δὲν ὑπῆρξεν ἀπόκρισις εἰς τὴν καταπίεσιν¹. Καὶ ἡ ὀργὴ καὶ ἡ καταπίεσις καὶ ἡ δυστυχία ποτὲ δὲν ἔλειψαν κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Δουλείας. Εἰς τὰς διαστάσεις τῆς Δουλείας ταύτης οἱ προεπαναστατικοὶ χρόνοι ὑπῆρξαν σαφῶς περίοδος γενικωτέρας ἀναγεννήσεως καὶ ἀκμῆς. Ἐὰν παρακολουθήσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, θὰ ἴδωμεν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ὑφούμενον πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν βραδέως, λελογισμένως, ἐνσυνειδήτως, ἀποφασιστικῶς καὶ σταθερῶς. Ὅτε εἰσῆρχετο εἰς τὴν περίοδον τῆς παρασκευῆς, εὐρίσκετο εἰς πρωτοφανῆ ὄργανόν. Πολύεδρον καὶ πολυδύναμον, διεσπασμένον εἰς πολλὰς ἐστίαις, τὸ ἔθνος τοῦτο ἐξέπεμπεν ἤδη τὴν ἀκτινοβολίαν του πέρα τῆς ἀρχικῆς του κοιτίδος. Ἀπὸ τοῦ 1800 εἶχεν ἀποκτήσει τὴν πρώτην ὑποτυπώδη πολιτείαν του, τὴν Ἑπτάνησον Πολιτείαν ἀρχικῶς καὶ ἀκολούθως τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῶν Ἰονίων Νήσων. Οἱ ἐκπρόσωποί του εἶχον καταλάβει σπουδαίας λειτουργίας εἰς τὴν κυρίαρχον Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐπιφανεῖς ἄνδρες διεχειρίζοντο κείρια πολιτικά καὶ στρατιωτικά θέματα τῆς Ῥωσικῆς Αὐτοκρατορίας, σοφοὶ καὶ πεπαιδευμένοι ἐπήνδρουν τὰς ἔδρας Ἰταλικῶν καὶ ἄλλων Πανεπιστημίων, ἀφανεῖς ἐργάται διεδραμάτιζον καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, καθ' ὅλην τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν σημαῖνον πρόσωπον εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον. Πραγματικὸν *Tiers état*, οἱ Ἕλληνες τοῦ Ἐξωτερικοῦ διέορθεσαν τοὺς κλειστοὺς ὀρίζοντας τοῦ διοικητικοῦ καὶ φορολογικοῦ συστήματος τοῦ κατακτητοῦ καὶ ἔδωκαν τροφήν εἰς τὴν φλογερὰν φαντασίαν τοῦ Ἔθνους. *Homines novi*, συνεδύαζον τὸ πάθος τοῦ κέρδους μὲ τὸ πάθος τῆς Πατρίδος, τὴν ἄσκησιν τῆς ἐμπορίας μὲ τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων.

Ἡ ἐν τῷ χώρῳ διάσπασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους εἶναι φαινόμενον ἐκτάκτως ἐνδιαφέρον. Διὰ δευτέραν φορὰν μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Διασπορὰ ἐξικνεῖται εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖόν της². Κατὰ τὴν πρώτην οἱ Ἕλληνες, φηγάδες καὶ δυστυχεῖς, μετέχουν τῆς μεγάλης Εὐρωπαϊκῆς Ἀναγεννήσεως. Νῦν ἀνέστιοι ἀλλ' ὀργῶντες, παρασκευάζουν τὴν ἐθνικὴν των ἀποκατάστασιν. Ἐὰν ἀναχθῶμεν εἰς παλαιότερας ἐποχὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, δυνάμεθα νὰ παραλληλί-

1. N. Iorga, *Histoire des États balkaniques jusqu' à 1924*, ἐν Παρισίοις, 1925, σελ. 181 κέ.

2. Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὸ Ἐξωτερικόν. *Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neueren Zeit*. Herausgegeben von Johannes Irmscher und Marika Nineemi, *Berliner Byzantinische Arbeiten*, τόμ. 40, ἐν Βερολίνῳ, 1968. Πρβλ. Κ. Κόρυρη, *The Greeks of the Diaspora*, ἐν *Balkan Studies*, τόμ. 10 (1969), σελ. 377 κέ. Δ. Ἄ. Ζακυθηνοῦ, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Διασπορᾶς, ἐν Παρισσοῦ, τόμ. 13 (1971), σελ. 389 κέ.

σωμεν τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς ἐποχὴν πρὸς τὴν περίοδον τῶν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνων, τῶν χρόνων τοῦ Ἑλλητισμοῦ ἢ Ἑλλητιστικῶν, κατὰ τὴν ἐπικρατήσαν ἀπὸ τοῦ J. G. Droysen ὀρολογίαν. Καὶ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ Νεοελληνισμοῦ. Ὁ ὄρος ἔχει ἤδη χρησιμοποιηθῆ ἐν τῇ τέχνῃ πρὸς δῆλωσιν τῆς Παλαιολογείου ἀναγεννήσεως¹.

Ὡς καὶ ὁ παλαιότερος ἐκεῖνος Ἑλληνισμός, οὕτω καὶ ὁ νέος δρᾷ ὑπεράνω τοῦ χώρου. Ἀποκεκομμένοι τοῦ κυρίου κορμοῦ, ὠργανωμένοι εἰς νησίδας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον συμπαγεῖς ἐν τῷ μέσῳ ἀλλοεθνῶν πληθυσμῶν, ἐκπέμπει τὴν ἀκτινοβολίαν του καὶ ἀνοίγεται εὐρέως εἰς τὴν ξένην ἐπίδρασιν. Ὡς καὶ τότε, δημιουργεῖ πυκνὰς τάξεις Ἑλλητιστικῶν. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ κνοφορῇ καὶ νὰ παράγῃ τοιοῦτους ἐπαλλήλους καὶ παραλλήλους Ἑλλητισμοῦς.

Ἀναφερόμενος εἰς τὸν παλαιὸν ἐκεῖνον («Ἀνατολικὸν Ἑλληνισμόν»), ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος παρατηρεῖ ὅτι «ὁ Ἑλληνισμὸς μετέβαλε πολλάκις ὀρηκτήριον, πρωταγωνιστήσας ὅτε μὲν ἐν Εὐρώπῃ, ὅτε δὲ ἐν Ἀσίᾳ, ἄλλοτε βορειότερον καὶ ἄλλοτε νοτιώτερον. Ὀνομάσαμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην θεμελιώδη, διότι αὐτῆς ἀνευ, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξηγηθῆ πῶς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, μόνον ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, διετήρησε τὴν ζωτικότητά αὐτοῦ ἐπὶ εἴκοσιν αἰῶνας. Διετήρησε δὲ τὴν ζωτικότητά ταύτην, διότι ἐκ διαλειμμάτων ἀνεένεο τὰ ὑλικά καὶ ἐν μέρει αὐτὰ τὰ ἠθικά αὐτοῦ συστατικὰ μεταβάλλον ἐκ διαλειμμάτων τόπον, τρόπον καὶ σκοπὸν ἐνεργείας». Ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀρχὴ ἴσχυσε μεγάλως εἰς τὴν παρασκευὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Δ'.

Ὁ Νικόλαος Iorga, ἐξετάζων τὴν παράλληλον γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν νεωτέρων Βαλκανικῶν κρατῶν, εἰς παραπλήσια κατέληξε συμπεράσματα. Οἱ Ἕλληνες, λέγει, ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς Σέρβους, δὲν ἀποτελοῦν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν ἐγκατεστημένον εἰς ὠρισμένον ἔδαφος ἐντὸς κλειστῶν ὀρίων. «Πρόκειται περὶ στοιχείου ἐξαπλουμένου καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τῆς Εὐρώπης καὶ κατὰ μέγα μέρος τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εὐρισκομένου ἐν ἐπαφῇ μετὰ τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Δύσεως, στηριζομένου ἐπὶ τῆς ἀρτίας θρησκευτικῆς του ὀργανώσεως καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας τῶν ἐμπειπιστευμένων εἰς τὴν διοίκησίν του

1. Kurt Weitzmann, *Geistige Grundlagen und Wesen der Makedonischen Renaissance*, ἐν Köln καὶ Opladen, 1963, σελ. 44. Πρβλ. τὸ ἄλλο, *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination*, ἐν Σικάγῳ καὶ Λονδίῳ, 1971, σελ. 214 καὶ 330.

2. Κ. Παπαρηγόπουλος, *Προλεγόμενα*, ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, ἐν Ἀθήναις, 1970, σελ. 53 κέ. (κείμενον τοῦ 1878).

ήγεμονιῶν). Σπεύδει δὲ νὰ προσθέσῃ ὁ διαπρεπὴς ἱστορικός : «εἰς τὴν εὐρεΐαν ταύτην διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρχε κίνδυνός τις : ἡ καθολικὴ διαφορὰ εἰς τὰ ἰδεώδη, ὡς καὶ εἰς τὰς γνώμας περὶ τῶν μέσων πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν»¹. Εἰδικιώτερον περὶ τῶν ἀπωτέρων ἐπιδιώξεων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ κινήματος τῶν Παραδοιναβίων ἐπαρχιῶν ὁ Ιοργα ἐπάγεται : ἡ Ἑταιρεία «ἀνώτατον σκοπὸν ἔτασσε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, ἔχουσαν πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν». Καὶ συνεχίζει : «ἀπὸ τοῦ Ταινάρου μέχρι τῶν Καρπαθίων γίνεται λόγος περὶ ἐπεκτάσεως ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ἐθνῶν τῆς νέας Βασιλείας (Βασιλείας : οὕτως ἔλληριστι ἐν τῷ κειμένῳ). Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, κηρύσσων τὴν ἔναρξιν τῆς ἐξεγέρσεως ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἀπέβλεπεν εἰς ὠρισμένον σκοπόν. Κατ' αὐτὸν ἡ Μολδαβία καὶ ἡ Βλαχία δὲν ἦσαν μόνον ἡ κληρονομία του ὡς Φαναριώτου, δὲν ἦσαν μόνον ἐστία Ἑλληνικῆς παιδείας, δὲν ἦσαν μόνον ἡ ἔδρα τῶν οἰκείων του καὶ τὸ κέντρον τῶν Ῥωσικῶν προξενικῶν ἀναταραχῶν, ἀλλὰ κυρίως ἐπαρχία δικαιοματικῶς ἀνήκουσαι εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ἀναβιοῖ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ προσώπῳ»².

Οὕτως ἐρχόμεθα εἰς ἓν τελευταῖον θέμα, τὸ τεράστιον θέμα τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναβλύζουσι, συνυπάρχουσι καὶ συγκιρνώνται κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν περίοδον. Θὰ ἀφιερῶσωμεν εἰς ταῦτα βραχυτάτας παρατηρήσεις, μάλιστα δὲ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ πράγματα τῶν Παριστιῶν ἡγεμονιῶν.

Μειονέκτημα ἢ ὑπεροχή, ἡ ἰδεολογικὴ διαφοροποίησις τῶν Ἑλλήνων, ἐπακολούθημα τῆς ἐν τῷ χώρῳ διασπάσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχήσεως αὐτῶν, προσέτι δὲ καὶ τῶν πολλαπλῶν πηγῶν τῆς ἐμπνεύσεως, εἶναι ὄντως ἐκ τῶν καιριῶν χαρακτηριστικῶν τῆς κρίσιμου ταύτης ἐποχῆς. Εἰς τὴν σύγκρουσιν τῶν ἰδεῶν οἱ νεώτεροι μελετηταὶ διέκριναν δύο ἀντίπαλα συστήματα, τὸν Βυζαντινὸν ἢ Νεοβυζαντινὸν οἰκουμενισμόν καὶ τὸν Νεοελληνικὸν ἐθνικισμόν. Συμβολικῶς ὁ ὁμιλῶν ἐχρησιμοποίησε πρὸς δῆλωσιν τῶν δύο ἀντιτιθεμένων ῥοπῶν τοὺς ὅρους Ἑλλητισμὸς τοῦ Γένους καὶ Ἑλληνισμὸς τοῦ ἔθνους. Εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως κηρύξῃ τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαβίαν, εἶδε τὴν ἀποκορύφωσιν, εἰς δὲ τὴν ἀποτυχίαν του τὸ τέλος τοῦ συστήματος τοῦ Γένους³. Τινές, τριχοτο-

1. Ν. Ιοργα, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 187 κέ.

2. Αὐτόθι, σελ. 196.

3. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Ἡ Τουρκοκρατία. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Νεωτέραν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐν Ἀθήναις, 1957, σελ. 77 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος², ἐν Ἀθήναις, 1965, σελ. 37 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἑλλάς τῶν Τριῶν ἡγεμονιῶν. Πολιτικὴ, οὐτοπία καὶ πραγματικότητα, ἐν Παρνασσῷ, τόμ. 8 (1966), σελ. 17 κέ.

μοῦντες τὰς ἐννοίας ταύτας, ὠμίλησαν περὶ τοῦ πολυεθνικοῦ Κράτους τοῦ Γένους, περὶ τοῦ πολυκρατικοῦ Κράτους τοῦ Γένους καὶ περὶ τοῦ ὑπερεθνικοῦ Κράτους¹. Ἄλλοι προσφάτως ἀνεζήτησαν τὴν καταγωγὴν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ μάλιστα εἰς τὸν «πρωτοεθνικισμόν» (Protonationalism), ὅστις ἀνεπτύχθη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ μεταξὺ τῶν δύο Ἀλώσεων (1204 - 1453)².

Εἰς μίαν ὑπερμέτρως σχηματικὴν παράστασιν ἡ διάκρισις τῆς ἀντιθέσεως τῶν δύο κινουσῶν ἰδεῶν εἰς τὴν οἰκουμενικὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἐθνικὴν δὲν στερεῖται βάσεως. Ὅμως τὰ πράγματα εἶναι περισσότερον σύνθετα καὶ δυσκόλως ἐντάσσονται εἰς προκατεσκευασμένα σχήματα. Ὁ ἱστορικός τῶν ἰδεῶν μένει κατάπληκτος πρὸ τῆς δασείας ὕλης, ἡ ὁποία κεῖται ἐνώπιόν του. Ἐφ' ὅσον δὲ προχωροῦμεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν πηγῶν καὶ εἰς τὴν φυλοκρίνησιν αὐτῶν, ἐπὶ τοσοῦτον τὸ ἰδεολογικὸν οἰκοδόμημα τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ ἀποκαλύπτεται πολύπλοκον, ἑτερογενές, κατεσκευασμένον ἐξ ὕλης διαφορωτάτης, στεγάζον ἀρχὰς συγκρονομένας, ἀσαφεῖς καὶ πολλάκις ἀντιφατικὰς³.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν ταυτόχρονον ἐπίδρασιν τῶν ἀνακαινιζομένων σπουδῶν τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἑὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως· ὅτι δέχεται ὡς μόνην καθολικὴν ἀξίαν τὸ Ἔθνος μετὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτοῦ παραδόσεων· ὅτι ὡς δυναμικὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν τάσσει τὴν ἰδρυσιν ἐνιαίου κράτους, ἀνεξαρτήτου καὶ φιλελευθέρως κυβερνωμένου, μέλλοντος δὲ νὰ καλύψῃ πάσας τὰς δραστηριότητας τοῦ Ἔθνους. Βεβαίως ἡ πραγματοποιήσις τῆς θεμελιώδους ταύτης πολιτικῆς ἐπιδιώξεως δημιουργεῖ προβλήματα ἕνεκα τῆς ἐν τῷ χώρῳ κατανομῆς τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ ταῦτα θὰ ἀνακύβουν ἐπιτακτικότερα, ὅταν θὰ ἰδρυθῆ τὸ ἀνεξάρτητον κράτος. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα θὰ ἀποβῆ οὕτω τὸ νέον ἰδεολογικὸν σύστημα τοῦ Νεοελληνικοῦ ἐθνικισμοῦ⁴.

1. Νικ. Πανταζοπούλου, Ῥήγας Βελεστινλῆς. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1964.

2. Stephen Xydis, *Mediaeval Origins of Modern Greek Nationalism*, ἐν *Balkan Studies*, τόμ. 9 (1968), σελ. 1 κέ.

3. Μικρογραφίαν τρόπον τινὰ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων τάσεων εὐρίσκομεν εἰς τὸ τεῦχος Ἄσματα καὶ πονημάτια διαφόρων, τὸ ἐκτυπωθὲν ἐν Ἰασίῳ καὶ κυκλοφορηθὲν κατὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τῆς Βλαχομυογδανίας: Nestor Camargiano, Ἄσματα καὶ πονημάτια διαφόρων. *Chansons et Opuscules Patriotiques publiés à Jassy en 1821 par un hétéairiste*, ἐν Βουκουρεστίῳ, 1966.

4. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, σελ. 47 κέ.

Πολύ δυσχερέστερος ἐμφανίζεται ὁ ὀρισμὸς τῆς οἰκουμενικῆς ἰδέας. Ἐπεκράτησεν ἡ ἀρχὴ νὰ συνάπτωμεν ταύτην μετὰ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ νὰ ὀνομάζωμεν αὐτὴν *Βυζαντινὴν ἢ Νεοβυζαντινὴν ἰδέαν*. Ἐν τῇ πραγματικότητι μία μόνη μορφή τῆς θεωρίας τῆς οἰκουμενικότητος δικαιούται τῆς προσηγορίας ταύτης, ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Πανταζόπουλος χαρακτηρίζει ὡς «τὸ πολυεθνικὸν Κράτος τοῦ Γένους». Τὸ Κράτος τοῦ Γένους, πολυεθνικὸν καὶ μονοκρατικὸν, σύμφωνον πρὸς τὴν περὶ Μιλέτ Ὁθωμανικὴν ἀρχήν, «ἐπιδιώκει διπλωματικῶς τὴν ἀνάκτησιν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς διατηρήσεως, ἐπεκτάσεως καὶ ὀλοκληρωτικῆς ἐπιβολῆς τῆς Βυζαντιακῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας, ἄνευ ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας, διὰ τῆς βαθμιαίας διαβρώσεως καὶ ὑποκαταστάσεως τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας»¹. Ἡ Βυζαντινὴ αὕτη μορφή, ἀπηλλαγμένη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ της χαρακτῆρος, *laïcisée, sécularisée*, λαθάνει εἰς τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Ὑψηλάντην, μέγαν Διερχμηνέα (1796 - 1799), ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας (1799 - 1801) καὶ τῆς Βλαχίας (1802 - 1806), ἀπώτερα σχέδια².

Τὰ λοιπὰ σχήματα, ἀπὸ τοῦ μονοκρατικοῦ ὑπερεθνικοῦ Κράτους τῆς Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως τοῦ Ρήγα (1797)³ μέχρι τῶν ἀφανῶν σχεδίων τῶν ὑπὸ Γαλλικὴν ἐπίδρασιν μυστικῶν ἑταιρειῶν καὶ προσωποποιήτων⁴, ἀποσχίζονται τοῦ Βυζαντινοῦ οἰκουμενισμοῦ καὶ τοῦ ἐπιβιοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐάν ποῦ ἐμφανίζεται τὸ Βυζάντιον, ἡ παρουσία του εἶναι ὠχρά, ἡ δὲ θρησκευτικὴ πίστις, ἡ ὁποία παρακολουθεῖ πᾶν διανόημα καὶ πᾶσαν ἐνεργείαν, γίνεται πνευματικώτερα καὶ οἰονεὶ αἴρεται ὑπεράνω τῶν πλαισίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργανώσεως. Γενικῶς, ὡς παρατήρησεν ὁ κ. Στέφανος Ξύδης, ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν τὴν ῥοπήν λαϊκοποιήσεως (*secularisation*) τῶν ἐθνικῶν προγραμμάτων⁵.

1. Ν. Πανταζοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 28.

2. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 44. Νότη Μπότσαρη, *Visions balkaniques dans la préparation de la Révolution Grecque (1789 - 1821)*, ἐν Γενεύῃ - Παρισίοις, 1962, σελ. 43 κέ.

3. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Ἡ Τουρκοκρατία, σελ. 86 κέ. Ν. Πανταζοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 29 κέ.

4. Νότη Μπότσαρη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 71 κέ. Αἰκατερίνης Κουμαριανοῦ, Ἐνέργειαι τοῦ Κωνσταντίνου Σταμάτη γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, 1798 - 1799, ἐν Πρακτικαῖς Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου, τόμ. Α', σελ. 154 κέ.

5. Stephen G. Xydīs, *Modern Greek Nationalism*, ἐν P. F. Sugar καὶ I. J. Lederer, *Nationalism in Eastern Europe*, ἐν Seattle καὶ Λονδίῳ, 1969, σελ. 218 κέ., 223 κέ.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται εἶναι ἀπότοκοι καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς δημιουργίας ἰσχυρᾶς ἀστικῆς τάξεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος καὶ γενικώτερον τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς οὗτος διεπλάσθη ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τῶν μεγάλων ἰδεολογικῶν ρευμάτων τῆς Δυτικῆς Ἑυρώπης. Οὕτω τὸ οἰκουμενικὸν ἰδεολογικὸν σύστημα τοῦ Βυζαντίου ἤρριξε νὰ ὑποχωρῇ πρὸ τῆς οἰκουμενικότητος τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἐν κείμενον, γραφὲν ἀκριβῶς εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας περὶ τὸ ἔτος 1783, παρέχει τὴν εἰκόνα τῆς πάλης μεταξὺ τῶν διαφόρων στοιχείων, τὰ ὁποῖα συγκροτοῦν τὸν ἔθνικισμὸν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὴν Συμβουλήν στοὺς νέους πῶς νὰ ὠφελιοῦνται καὶ νὰ μὴ βλάπτουνται ἀπ' τὰ βιβλία τὰ φράγκικα καὶ τὰ τούρκικα, καὶ ποιὰ νὰ ἴναι ἡ καθ' αὐτοὺς σπουδὴ ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς ἢ Φωτιάδης, ἀντικρούων ἰσχυρισμοὺς τοῦ Βολταίρου καὶ ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Montesquieu, ἀναλύει τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἑθνους. Ὁμολογεῖ ὅτι «ἐμεῖς δὲν εἴμαστε ἔθνος, πὸν νὰ φορμάρομε καθαυτὸ πολιτεία, ἀλλὰ εἴμαστε ὑποτελεῖς σὲ ἄλλο ἐπικρατέστερον». Παρὰ ταῦτα δὲν ἀνήκομεν εἰς τὰ αἰχμάλωτα ἔθνη, διότι «κί ἀρίσως, ναί, δὲ μετέχομε στὴ διοίκησι τῆς πολιτείας τῶν κρατούντων μας κατὰ πάντα, μ' ὅλον τοῦτο δὲν εἴμαστε σ' αὐτήνα μὲ τὴν ὀλόγη ἀμέτοχοι. Ὅθεν καὶ συνιστοῦμε ἓνα ἔθνος πὸν ἐν ταυτῷ μᾶς δένουν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μας ἄρχοντες μὲ τὴ διοίκησι τὴν ἀνώτατη κί ἀναμεταξὺ μας· αὐτοὶ καὶ σὲ πολλὰ εἶναι κί ἄρχοντές μας πολιτικοί· πολλοὶ μας νόμοι πολιτικοὶ μὲ ὄνομα ἀντὲτ (συνήθειας) κί ὅλοι μας οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μὲ ὄνομα ἀγίν (θρησκεία) ἔχουν κῦρος ἀπὸ τὴν αὐτοκρατῆ ἐξουσία». Τὸ ἔθνος μας ἔχει «σὲ πολλὰ μέρη καὶ μικρούτζικα συστήματα πολιτικά μὲ προνόμια» [ροοῦνται ἐνταῦθα αἱ κοινότητες καὶ τὰ προνόμιά των]. Πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πατριάρχαι, οἱ ἀρχιερεῖς, ὁ μέγας δραγομάνος καὶ οἱ δύο ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας «πολλὰ καλὰ συμμετέχουν στὸ πολίτευμα καὶ συμπεριλαμβάνονται ἀκριβῶς στὸν ὄρισμὸ πὸν εἶπαμε τοῦ Ἀριστοτέλη...». Οἱ ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν Ἑλληνας ἀγαποῦν τὸ ἔθνος των. Τὸ ἀγαποῦν πολὺ περισσότερον ἀπὸ τοὺς πολίτας τῶν αὐτονόμων κρατῶν, διότι εἶναι δυστυχές. Πῶς νὰ μὴ ἀγαπήσῃ τὸ ἔθνος τοῦτο, ὅταν «συλλογιστῆ μιὰ φορὰ πὼς κατάγεται ἀπὸ τὸν Περικλέα, Θεμιστοκλέα καὶ ἄλλους παρόμοιους Ἑλληνας ἢ ἀπ' τοὺς συγγενεῖς τοῦ Θεοδοσίου, τοῦ Βελισάριου, τοῦ Ναρσῆ, τοῦ Βουλγαροκτόνου, τοῦ Τζιμισκῆ κί ἄλλων τόσων μεγάλων Ῥωμαίων ;»¹.

1. Δημήτριος Καταρτζῆς, *Τὰ Ἐυρισκόμενα*, ἐκδότης Κ. Θ. Δημαρᾶς, ἐν Ἀθήναις, 1970, σελ. 44 κέ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ὁ Φιλελευθερισμὸς τοῦ Δ. Καταρτζῆ, ἐν Ἀθήναις, 1964, σελ. 14 κέ. Stephen G. Xydīs, *Modern Greek Nationalism*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 224 κέ.

Εἰς τὴν συγκεχυμένην ἀλλὰ πλουσίαν εἰς ἀναζητήσεις πνευματικὴν ἀτμοσφαῖραν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος διεμορφώθη ἡ οἰκουμενικὴ ἰδεολογία τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Πρὸς ταύτην πολλαχῶς συνάπτεται τὸ μείζον πρόγραμμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ πρωτίστως τὸ κίνημα τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν. Δὲν εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ λεχθῆ μετ' ἀσφαλείας ποία ἦτο ἡ προβλεπομένη ὀργάνωσις τῶν ἀπελευθερουμένων λαῶν, ἐὰν τὸ Σ χ έ δ ι ο ν Γ ε ν ι κ ὸ ν καθίστατο πραγματικότης. Τοῦτο μόνον εἶναι γνωστὸν, ὅτι κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τῆς συνθήκης μετὰ τῶν Σέρβων ὁ Ὑψηλάντης παρέσχε τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ Μίλος θὰ ἔχη «τὸν τίτλον τοῦ νομίμου ἀρχηγοῦ ὀλοκλήρου τῆς Σερβίας» καὶ ὅτι ὁ οἶκος τῶν Ὁβρένοβιτς «θὰ ἀναγνωρισθῆ κατ' ἐξοχὴν ἔνδοξος ἐν ὅλῃ τῇ Σερβίᾳ»¹. Πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι βραδύτερον, κατὰ τὰ κρίσιμα ἔτη 1825/1826, ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις διεξήγαγε διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Μαυροβουνίων. Κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς ἀπόψεις οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Μαυροβούνιοι, ἀνακτῶντες τὴν ἐλευθερίαν των, θὰ ἐθεωροῦντο Ἕλληνες καὶ θὰ κατελέγοντο εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀπαρτίζοντες ἐνιαίαν πολιτείαν².

Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος τῶν Παραδουναβίων ἐπαρχιῶν κατέστρεψε τὰς πραγματικὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἄσκησιν οἰκουμενικῆς πολιτικῆς³. Ὁ ὑπερόριος Ἑλληνισμὸς ὑπέστη βαρὺ πλῆγμα, ὁ χαρακτήρ του ὡς «παιδευτικῆς μορφῆς τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης»⁴ ἐμειώθη καὶ κατέρρευσε ἢ ἄνευ πρωτογενοῦς ἐξουσίας πολιτεία αὐτοῦ. Εἰς τὰς νοτιωτέρας χώρας τῆς Ἑλλάδος ὁ ἔνδημος Ἑλληνισμὸς ἀνελάμβανε ἤδη τὰς μεγάλας του πρωτοβουλίας. Ὡς εἶπεν ὁ Νικόλαος Ιοργα, «ὁ Ἑλληνικὸς Φοῖνιξ τῆς [Φιλικῆς] Ἐταιρείας ἐν τῇ τολμηρᾷ του ὁρμῇ εἶχε φονεύσει τὸν παλαιὸν Βυζαντινὸν ἀετὸν»⁵.

Δὲν εἶναι ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ νὰ ἐρευνᾷ τὸ τί θὰ ἐπηκολούθει, ἐὰν τὰ πράγματα

1. Μ. Θ. Λάσκαρι, Ἕλληνες καὶ Σέρβοι κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς των ἀγῶνας, σελ. 81 κέ.

2. Σπ. Δ. Λουκάτου, Σχέσεις Ἑλλήνων μετὰ Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν 1823 - 1826, ἐν Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 61 κέ.

3. Περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου βλ. τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν βιβλίον τοῦ Πολυχρόνη Κ. Ἐνεπεκίδη, Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ἡ αἰχμαλωσία του εἰς τὴν Αὐστρίαν 1821 - 1828. Ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων ἐγγράφων ἐκ τῶν μυστικῶν ἀρχείων τῆς Βιέννης, ἐν Ἀθήναις, 1969.

4. Κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ν. Ιοργα παρὰ Cornelia Paracostea - Danie-Ioropolu, La vie culturelle de la communauté grecque de Bucarest dans la seconde moitié du XIXe siècle, ἐν Revue des Études Sud - Est Européennes, τόμ. 7 (1969), σελ. 313.

5. Ν. Ιοργα, Études Byzantines, τόμ. Β', ἐν Βουκουρεστίῳ, 1940, σελ. 276.

εἶχον ἀλλοίαν ἔκβασιν. Σκοπός του ἦτο νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν τῷ συνόλῳ τοὺς τραχεῖς ἀγῶνας τῆς Ἐπαναστάσεως. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας θὰ γίνῃ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου λόγος περὶ τῆς ἐποποιίας τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν θαλασσῶν. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λησμονηθῇ ἡ πρώτη φάσις τοῦ Ἀγῶνος. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἄνευ μνημοσύνου ἡ θυσία τοῦ Ἱεροῦ Λόγου. Ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ, θὰ εἴπωμεν μόνον

Ἄς μὴ βρέξῃ ποτέ,
τὸ σύννεφον καὶ ὁ ἄνεμος
σκληρὸς ἄς μὴ σκορπίσῃ
τὸ χῶμα τὸ μακάριον,
πὸν σᾶς σκεπάζει.

Ἄς τὸ δροσίξῃ πάντοτε
μὲ τ' ἀργυρᾶ τῆς δάκρυα
ἢ ῥοδόπεπλος κόρη·
καὶ αὐτοῦ ἄς ξεφντρώνουν
αἰῶνια τ' ἄνθη.